

Geoökonómiai fragmentáció a Nyugat-Balkánon*

Ginter Tamás

A geoökonómiai fragmentáció a nemzetközi közgazdaságtan egyik leginkább kutatott témájává vált. Jelen tanulmány a Nyugat-Balkán főbb kereskedelmi partnereivel 2010 és 2023 között folytatott kereskedelmi forgalom leíró elemzésén keresztül vizsgálja a térségben tapasztalható geoökonómiai fragmentáció kérdését. A régió egyes országainak kereskedelmi partner-struktúrájáról nyújtott részletes áttekintés mellett a tanulmány azt is vizsgálja, hogy kimutatható-e a geoökonómiai fragmentáció (vagyis egy adott geopolitikai tömbön belül növekvő kereskedelem) a térségben. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a Nyugat-Balkán országai elsősorban az EU-val, illetve a régióon belül kereskednek. Az Oroszországgal és Kínával folytatott kereskedelmi mintázatok vegyes képet mutatnak, a geoökonómiai fragmentáció pedig nem mutatható ki egyértelműen. A tanulmány alátámasztja a szakirodalom azon megállapításait, miszerint Kelet-, Közép-, és Délkelet-Európában a geoökonómiai fragmentáció elsősorban egy lehetséges politikai narratíva, semmint gazdasági valóság.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F4, F5, F6

Kulcsszavak: geoökonómiai fragmentáció, kereskedelmi fragmentáció, Nyugat-Balkán

1. Bevezetés

A geoökonómiai fragmentáció (azaz a „globális gazdasági integráció politikai szándék mentén történő visszafordítása”, IMF 2023:91) az elmúlt évtized során a nemzetközi közgazdasági kutatások egyik legalaposabban vizsgált témájává vált. A mögöttes indokok sokrétűek: a 2010-es évek végére kialakult amerikai-kínai kereskedelmi konfliktust követően tört ki a 2020-as évek polikrízise (beleértve a Covid19-világjárványt, a fokozódó geopolitikai feszültségeket és az 1970-es évekéhez hasonló energiaválságot). A polikrízis egyrésztől szükségessé tette a globális értékláncok

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Ginter Tamás: Magyar Nemzeti Bank, vezető nemzetközi szakértő; Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, PhD-hallgató. E-mail: ginter@mnbb.hu

A szerző megköszöni Katharina Allinger, Juhász Georgina és Tischler Patrik segítő megjegyzéseit és értékes javaslatait.

Az angol nyelvű kézirat első verziója 2024. november 20-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.25201/HSZ.24.2.27>

átalakítását, miután sérülékenyséjük nyilvánvalóvá vált a járványra való hivatkozással bevezetett intézkedések nyomán. Az értékláncok effajta újraszervezésének igénye a „reshoring” és „nearshoring” kifejezésekkel írható le; ezek a termelés és a fogyasztás földrajzi közelítését, valamint a globális értékláncok rövidülését jelentik (lásd még *Aiyar – Ilyina 2023* és *Abeliansky et al. 2023*). Másrészt a 2020-as évek fokozódó geopolitikai feszültségei (beleértve az olyan katonai konfliktusokat, mint az Ukrajnában és a Közel-Keleten zajló háborúk, illetve az Egyesült Államok és Kína között kialakuló versengést) hatására megnőtt az igény a termelés áthelyezésére hasonló geopolitikai elveket követő országokba, illetve az ezekkel való kereskedelem növelésére (amelyet a „friendshoring” kifejezés ír le, *Maihold 2022*).

Bár a geoökonómiai fragmentáció széles körben kutatott témává vált az elmúlt évtized során, viszonylag kevés figyelmet szenteltek annak a nyugat-balkáni országokra gyakorolt hatásaira.¹ Mindez meglepő lehet annak fényében, hogy a Nyugat-Balkán geopolitikai helyzete Európán belül igen sajátosnak mondható (lásd például *Zarić – Budimir 2022*, illetve *Hake – Radzyner 2019*). A Nyugat-Balkán hat országa zömükben nyugati orientációval bír, és fontos lépéseket tett az európai uniós integráció érdekében. Ugyanakkor a tömb „bővítési fáradtsága” a tárgyalások kifulladásához vezetett, és mára az európai gazdaságba történő teljes értékű integráció távoli célnak tűnik. Mindez idő alatt valamennyi globális geopolitikai szereplő növelte befolyását a Nyugat-Balkánon (az Egyesült Államok a NATO sikeres bővítésével, Kína pedig az Övezet és Út kezdeményezés elindításával a 2010-es évek közepén; lásd még *Barisitz 2024*). Továbbá, Oroszországot számos történelmi, kulturális és gazdasági kapocs köti össze a szláv, ortodox nyugat-balkáni nemzetekkel, míg egyes regionális hatalmak (például Törökország és egyes Öböl-menti országok) kereskedelem és a befektetések révén gyakorolnak befolyást (*Reményi – Csapó 2021*). Tekintettel a Nyugat-Balkán sajátos helyzetére, a régió geoökonómiai fragmentációjának tanulmányozása különösen aktuális és időszerű.

Jelen tanulmány célja tehát a Nyugat-Balkánon tapasztalható geoökonómiai fragmentáció vizsgálata kereskedelmi adatok proxyváltozóként történő használatával. A tanulmány a következőképpen épül fel. A 2. fejezet szakirodalmi áttekintést tartalmaz, amely a geoökonómiai fragmentáció jelenségére fókuszál, és azon belül különösképpen a kelet-, közép-, és délkelet-európai térségre. A 3. és 4. fejezetek a kutatási módszertant, illetve az (országra lebontott és összrégiós szintű) eredményeket részletezik. Az 5. fejezet a következtetéseket tartalmazza.

¹ Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Montenegró, Észak-Macedónia és Szerbia. A „Koszovó” megnevezés mindennemű státuszra vonatkozó állásfoglalást mellőz és az ENSZ BT 1244. számú határozatával, valamint a Nemzetközi Bíróság Koszovó függetlenségének kikiáltásáról szóló véleményével összhangban kerül használatra.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. Geoökonómiai fragmentáció: definíciók és hatások

2.1.1. Definíciók és rövid történelmi áttekintés

A (geoökonómiai) fragmentáció meghatározásai nem egységesek. Az IMF (2023:91) definíciója szerint a geoökonómiai fragmentáció a „globális gazdasági integráció politikai szándék mentén történő visszafordítása”. Mindez tükrözi azt a tényt, hogy a fragmentációt politikai és gazdasági szereplők kezdeményezik, és nem a globális gazdaságban beállt, exogén tényezők hatására végbement spontán változásról beszélünk. *Gopinath et al. (2024:1)* hasonló, ámbár részletesebb meghatározással él: a fragmentáció „a határokon átnyúló tevékenységek származási és célországaiiban bekövetkezett politika okozta változás, amelyet gyakran olyan stratégiai megfontolások vezérelnak, mint a gazdasági és nemzetbiztonság, a szuverenitás és az autonómia; mindez összefügghet a világkereskedelem GDP-arányos csökkenésével, de az összefüggés nem szükségszerű”. *Campos et al. (2023)* szerint a hasonló elveket követő tömböknek a globális gazdaságban történő megjelenése a fragmentáció előfeltétele, aminek nyomán idővel mérséklődik a kereskedelmi és tőkeáramlás az adott blokkok között. A (politikai szándék által vezérelt) geoökonómiai fragmentáció mögöttes indokai közé tartoznak a kereskedelempolitikában bekövetkező változások (és különösen a protekcionista politikák terjedése), illetve a geopolitikai világrend átrendeződése – ideértve a stratégiai autonómia iránti megnövekedett igényt (*Baur et al. 2023*).

A „fragmentáció” fogalmát gyakran összefüggésbe hozzák a „reshoring” és a „friend-shoring” kifejezésekkel, amelyek definíció szerint „olyan stratégiák, amelyek mentén a gyártási folyamatokat megbízható, hasonló politikai preferenciákkal bíró országokba helyezik át annak érdekében, hogy az ellátási láncokat ellenállóbbá tegyék, és kevésbé legyenek kitéttek a geopolitikai feszültségeknek” (*IMF 2023:91*). Hasonlóképpen, *Norring (2024:4)* a deglobalizáció egyik összetevőjének tekinti a geoökonómiai fragmentációt, azaz a „blokkokon belül koncentrálódó gazdasági tevékenység”-et, amelyet a „geopolitika vezérel”. E blokkokról ugyanakkor egyértelmű definícióval nem rendelkezik a szakirodalom, a blokkok kialakulásának geopolitikai háttérében való elmerülés túlmutat a jelen tanulmány keretein. Leggyakrabban háromblokkos csoportosításokkal találkozhatunk (az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió, Oroszország és Kína, valamint a világ többi része; *Gopinath et al. 2024*, vagy hasonlóképpen Kelet, Nyugat és Semleges; *Campos et al. 2023*).

A gazdasági dezintegrációval és a globális ellátási láncok geopolitikai szándékok mentén történő átalakulásával kapcsolatos kutatások száma jelentősen megnőtt az elmúlt évtizedben. A szakirodalom (például *Kaarevirta et al. 2023* és *Norring 2024*) jellemzően az Egyesült Államok és Kína között zajló kereskedelmi háborúra hivatkozik mint a globális fragmentáció kiindulópontjára, ugyanakkor már a 2008-as

pénzügyi válság utóréngéseiben is fel lehetett fedezni a gazdasági dezintegráció egyes jeleit (*Halmai 2023*). Egyéb, a fragmentáció iránti igényt eredményező mérföldkövek közé tartozik a Covid19-járvány és az orosz-ukrán háború (előbbi elsősorban a nearshoring, utóbbi pedig a friendshoring folyamatát ösztönözte) (*Blanga-Gubbay – Rubínová 2023*). A fragmentáció hatásai számos csatornán keresztül terjednek, ideértve a közvetlen külföldi tőkebefektetéseket, a határokon átnyúló migrációt és a nemzetközi kereskedelmet (*Aiyar – Ilyina 2023*). A jelen tanulmányban foglalt elemzések ez utóbbira összpontosítanak, mivel a kereskedelem széles körben alkalmazott proxyváltozó a geoökonómiai fragmentáció számszerűsítése során (lásd például *Hakobyan et al. 2023; Alvarez et al. 2023* stb.).²

2.1.2. A geoökonómiai fragmentáció hatásai

Míg a geoökonómiai fragmentáció széles körben kutatott jelenséggé vált, annak mértéke a szakirodalomban erősen vitatott. *Gopinath et al. (2024)* megállapítja, hogy a fragmentáció az ukrán háború 2022-es kitörése óta erősödött fel: az egymástól geopolitikai értelemben távol álló blokkok között csökkent a kereskedelem a hasonló geopolitikai elveket valló országok közötti külkereskedelemmel képest. Ezzel együtt a fragmentáció üteme mindeddig viszonylag lassúnak mondható. Ezt támasztja alá *Bosone et al. (2024)* is: az EU egészére kiterjedő elemzés arra a következtetésre jut, hogy az EU-ba áramló import tekintetében korlátozott mértékben látszik bizonyíték a nearshoring és friendshoring folyamatok jelenlétére. *Kaaresvirta et al. (2023)* szerint a deglobalizációt érintő, egyre erősödő diskurzus ellenére világszinten a globális szintű geoökonómiai fragmentációra kevés bizonyíték mutatható ki. Közben az Amerikai Egyesült Államok és Kína között csökkent a kereskedelem és a közvetlen külföldi tőkebefektetések áramlása a kettejük között kirobbant kereskedelmi háború kezdete óta, az adatokban nem mutatható ki további gazdasági blokkok létrejötte. Ezenfelül a 2020-as évek polikrízisének kezdete óta a feltörekvő régiókban (ideértve Kelet-Közép-Európát is) mind a külkereskedelemben, mind pedig a közvetlen külföldi tőkebefektetések terén növekvő trend figyelhető meg. Ez utóbbi következtetést *Ginter – Tischler (2024)* is alátámasztja regionális szinten: a visegrádi országok közötti kereskedelmi mintázatokban sem mutatkoznak a fragmentáció jelei.

Mivel a geoökonómiai fragmentáció hatásai nehezen modellezhetők, az ezzel kapcsolatos becslések nagymértékben szóródnak (*Norring 2024*). *Campos et al. (2023)* számításai szerint a legszélcsévesebb esetben a nemzetközi kereskedelem a felére csökkenne egy három blokkból (Nyugat, Kelet, Semleges) álló globális rend esetén, átlagosan 3,4 százalékos gazdasági veszteséget okozva. A veszteségek a keleti blokkban lennének a nagyobbak. *Javorcik et al. (2023)* a friendshoring (azaz a kereskedelmi folyamatok olyan átalakulása, amelynek keretein belül elsősorban a hasonló értékeket valló országokkal zajlik külkereskedelem) hatásait vizsgálták. Eredményük

² *Ginter – Hildebrandt (2024)* foglalkozik a Nyugat-Balkán közvetlen külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos fragmentációval. Ennek értékelését lásd a 2.2. alfejezetben.

azt mutatta, hogy a friendshoring-trendek a GDP akár 4,7 százalékos csökkenéséhez is vezethetnek, bár Európa feltörekvő országait a kedvezőtlen hatások kevésbé érintenék. Ezen túlmenően a szerzők azt is megállapították, hogy a friendshoring-folyamatokból (a termelési helyszínek áthelyezése révén) profitálni ugyanakkor a feltörekvő európai országok sem volnának képesek, noha a geopolitikai el nem köteleződés segíthetne minimalizálni a globális értékláncok átszerveződéséből adódó veszteségeket. Ehhez hasonlóan *Aiyar – Ohnsorge (2024)* megállapítása szerint, bár a fragmentáció a legtöbb szereplő számára költséges, a szabadkereskedelmi egyezményeket támogató országok számára lehetőségeket is teremthet, amelyek ezáltal közvetítő szerepet tölthetnének be. Feltörekvő Európa e régiók egyikének tekinthető.

2.2. Geoökonómiai fragmentáció a Nyugat-Balkánon

Amint az az *1. fejezetben* említésre került, a Nyugat-Balkán egyedi geopolitikai helyzete ellenére kevés figyelmet szenteltek a régió geoökonómiai fragmentációjának. *Kaloyanchev et al. (2018)* részletes képet festett a Nyugat-Balkán kereskedelmi felépítéséről és fő kereskedelmi partnereiről, bár adataikban még nem szerepelnek a polikrízis által előidézett legújabb fejlemények. Az elemzés szerint 2018-ban a régió legfontosabb kereskedelmi partnere az Európai Unió volt, amelyet második helyen a régió belüli (azaz a nyugat-balkáni országok közötti) kereskedelem követte. Az előbbi növekvő, az utóbbi stagnáló trendet mutatott. A Nyugat-Balkán hat országa közötti kereskedelmet vizsgálva megállapítható, hogy nem a földrajzi közelség a meghatározó: sokkal inkább a nyelvi és kulturális hasonlóság, illetve a kereskedelmi korlátok visszaszorulása az, ami serkenti a régió belüli kereskedelmet. A nem-nyugati geopolitikai szereplőkkel folytatott kereskedelmet illetően úgy fogalmaznak, „Oroszország, Kína és Törökország kevésbé hangsúlyos, és rendszerint az onnan származó import dominál” (*Kaloyanchev et al. 2018:1*).

Ginter – Hildebrandt (2024) a Nyugat-Balkán geoökonómiai fragmentációját kutatta a főbb geopolitikai szereplők külföldi működőtőkebefektetések (FDI) állományában való részesedésének elemzésével az egyes nyugat-balkáni országokban 2010 és 2023 között. Az EU jelentős befektetőnek számít a régióban, ugyanakkor a szerzők megállapítása szerint részesedése az FDI-állományban idővel csökkent, míg Kína és kisebb mértékben egyes Öböl-menti országok befektetőként jelentek meg. Az Egyesült Államok és Oroszország befektetési tevékenysége mérsékelt (az orosz befektetések azonban továbbra is jelentősek Bosznia-Hercegovinában). Továbbá, a regionális integráció jelei is kimutathatók: az egyes nyugat-balkáni országok maguk is befektettek más nyugat-balkáni országokban. A külföldi működőtőke-befektetésekben így nem figyelhető meg a fragmentáció a Nyugat-Balkánon. Épp ellenkezőleg: diverzifikáció látható a régió geopolitikai tömbök közötti befektetési struktúrájában. *Jovanović et al. (2024)* mikroszintű adatokat használt a Nyugat-Balkánban végbemenő nearshoring-trendek azonosítására, megállapítva, hogy a nyugat-balkáni országokban megfigyelhetők ilyen trendek, valamint hogy a régió a globális nearshoring-folyamatok

haszonélvezője, mivel a gyártás (különösen Ázsiából) a Nyugat-Balkánra helyeződik át. A szerzők azt is kimutatták, hogy nemcsak európai vállalatok helyeznek át termelőkapacitásokat a régióba, hanem bizonyos ázsiai gyártók is, amelyek a nyugat-balkáni jelenlétükkel szeretnék biztosítani közelségüket az európai piacokhoz.

2.3. Kutatási kérdések

A szakirodalmi kitekintés alapján az alábbi kutatási kérdéseket vetettem fel:

- Tükröződik-e a globális geopolitikai helyzet változása a Nyugat-Balkán kereskedelmi forgalmában?
- Érintette-e a Nyugat-Balkánt a geoökonómiai fragmentáció a globális értékláncok átrendeződésének igénye nyomán?
- Vannak-e országspecifikus jellemzői a geoökonómiai fragmentációnak a Nyugat-Balkánon?

3. Módszertan

A jelen tanulmány célja tehát a potenciális geoökonómiai fragmentáció jeleinek azonosítása a Nyugat-Balkánon a fő kereskedelmi partnerek és egyéb, globális és regionális geopolitikai szereplőkkel fennálló kereskedelmi kapcsolatok elemzésével. Bár a fragmentáció mint fogalom többet foglal magában, mint kizárólag a kereskedelem, a szakirodalomhoz hasonlóan (*Hakobyan et al. 2023; Alvarez et al. 2023* stb.) a fragmentáció mérésére proxyváltozóként használok a kereskedelmi adatokat (ennek korlátait az 5. fejezet taglalja). A szakirodalmi áttekintés alapján akkor áll fenn a geoökonómiai fragmentáció, ha a tömbön belüli kereskedelem nő, az adott geopolitikai tömbön kívüli kereskedelem pedig csökken.

A Nyugat-Balkán kereskedelmipartner-struktúrájának vizsgálatát megelőzően először is általános áttekintést nyújtok a kereskedelem szerepéről a régióban. A Világbank³ adatait használtam fel a nyugat-balkáni országok GDP-arányos kereskedelmére vonatkozóan. Ezt követően az IMF DOTS⁴ adatbázisára támaszkodva elemeztem az egyes nyugat-balkáni, partnerek szerinti kereskedelmi részarányokat, lehetővé téve a különböző struktúrák országszintű értelmezését. A nyugat-balkáni országok főbb kereskedelmi trendjeinek hosszabb távú megértéséhez 2010 és 2022 (import), illetve 2023 (export) közötti időszakra vonatkozó adatsort használtam. A vizsgálatban az exportot és az importot külön elemeztem. Nyolc kereskedelmi partner és partnercsoport került azonosításra mint amelyek relevánsak az elemzés szempontjából

³ <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS?locations=AL-MK-XK-RS-BA-ME>. Letöltés ideje: 2024. október 29.

⁴ Direction of Trade Statistics. <https://data.imf.org/?sk=9d6028d4-f14a-464c-a2f2-59b2cd424b85>. Letöltés ideje: 2024. október 29.

(a globális geopolitikai befolyásuk, illetve néhány vagy az összes nyugat-balkáni országban betöltött, jelentős kereskedelmi súlyuk alapján):

- az Európai Unió,
- az Amerikai Egyesült Államok,
- Svájc,
- az Egyesült Királyság,
- Törökország,
- a fennmaradó öt nyugat-balkáni ország (NyB5),⁵
- Oroszország, valamint
- Kína.

Összességében ennek a nyolc kereskedelmi partnernek és partnercsoportnak a részaránya a vizsgált nyugat-balkáni országok teljes exportjának és importjának legalább 85 százalékát (sőt, a legtöbb esetben 90 százalékát) teszi ki, ezzel lefedve a régió valamennyi főbb kereskedelmi partnerét. A leíró elemzés a kereskedelmi forgalom partnerországok és -csoportok szerinti megoszlását vizsgálja 2010 és 2023 (vagy 2022) között, ezzel részletes képet nyújt a nyugat-balkáni országok kereskedelmi struktúrájáról és kereskedelmi integrációjáról.

A geoökonómiai fragmentáció mérésére a vonatkozó szakirodalom alapján meghatároztam a (három) globális geopolitikai tömböt. A tömbök valamennyi főbb kategorizálása alapján (*Gopinath et al. 2024*, valamint *Campos et al. 2023*), az EU és az Egyesült Államok kétségkívül a nyugati blokk képviselői, jelen tanulmány Svájcot és az Egyesült Királyságot is ebbe a csoportba sorolja (lásd még *Campos et al. 2023*). Ezzel ellentétben Oroszország és Kína a keleti blokk részét képezi. Törökországot és a világ többi részét nem tekintem a tömbbe tartozónak (*Gopinath* csoportosításának megfelelően). Ezenfelül a régiót magát is külön kezelem a történelmi összefonódások, illetve a régióban jelenlévő rendkívül sajátos érdekcsoport miatt. A blokkok kereskedelmi részarányának összehasonlítása az egyes nyugat-balkáni országokban lehetővé teszi annak meghatározását, hogy mutatkoznak-e a geoökonómiai fragmentáció jelei.

⁵ Például Albánia vizsgálata esetén a másik öt nyugat-balkáni állam (a továbbiakban: NyB5) Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Montenegró, Észak-Macedónia és Szerbia.

4. Eredmények

4.1. A nemzetközi kereskedelem szerepe a Nyugat-Balkánon

A jelen elemzésben először is a nemzetközi kereskedelem szerepét mérem fel a nyugat-balkáni országokban. Ezekben az országokban a GDP-arányos kereskedelem (1. ábra) általában alacsonyabb, mint a kisebb, kelet-, közép-, és délkelet-európai EU-tagállamokban (pl. Csehország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia), és hasonló a nagyobb országokéhoz (pl. Románia és Lengyelország; vö. Világbank adatai).⁶ Ez elsősorban a nyugat-balkáni országok viszonylag kis belső piacait, illetve az elmaradt EU-s integráció hátrányait tükrözi.

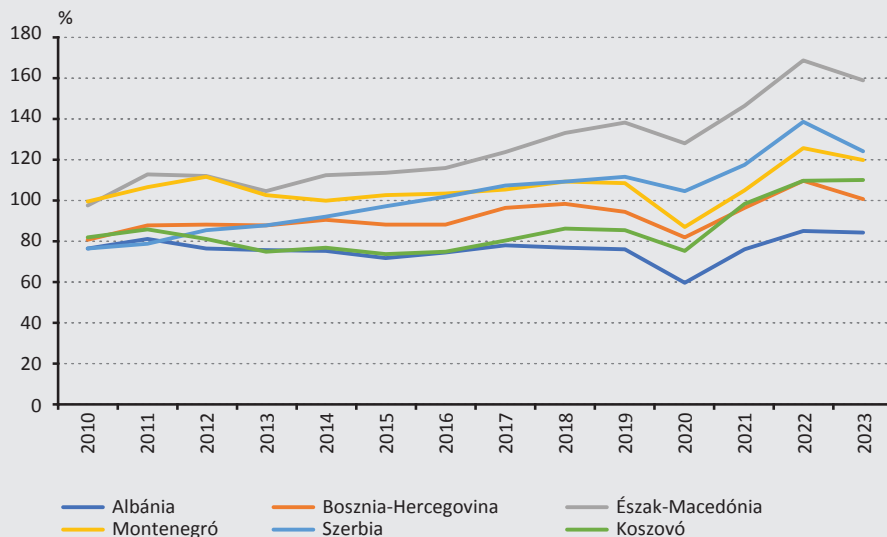
A kereskedelmi nyitottságot tekintve 2023-ban Észak-Macedónia (159,1%) és Szerbia (124,3%) esetében volt a legmagasabb a GDP-arányos kereskedelem. Albánia a Nyugat-Balkán legkevesbé nyitott gazdasága (84,5%). A 2010 és 2023 közötti időszakban a kereskedelmi nyitottság trendjei eltérően alakultak a nyugat-balkáni országokban. Szerbia, de még inkább Észak-Macedónia, GDP-arányos kereskedelme jelentősen nőtt. A többi nyugat-balkáni ország GDP-hez viszonyított kereskedelmét a 2010-es években inkább a stagnálás jellemezte. Ezek az eredmények összhangban vannak a 2008-as pénzügyi válság utáni lassuló globalizációról (slowbalisation) szóló narratívával (lásd még: *Halmai 2023*).

A GDP-arányos kereskedelmet jelentősen befolyásolták a globális gazdasági fejlemények. 2020-ban a Covid19-világjárvány és a kapcsolódó intézkedések a kereskedelem erőteljes lelassuláshoz vezettek, amit gyors fellendülés követett: 2022-ben a GDP-arányos kereskedelem mind a hat országban messze meghaladta a Covid előtti értékeket. (Ezek az eredmények összhangban vannak *Ginter – Tischler (2024)* következtetéseivel, akik a visegrádi országok kereskedelem/GDP arányát elemezték ugyanezen időszakra vonatkozóan, így valószínűsíthető, hogy ezek a mutatók nagyon hasonlóan alakultak a tágabb értelemben vett kelet-, közép-, és délkelet-európai régióban.) Az elérhető adatok alapján ez a fellendülés csak átmeneti lehetett, mivel 2023-ban valamennyi országban újabb visszaesés következett be, részben a külső válságok hatására. Ez a visszaesés az orosz-ukrán konfliktushoz kapcsolódó szankcióktól függetlenül következett be, a szankcióktól tartózkodó országokat is érintette (lásd még *Stanicek – Caprile 2023*).

⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>. Letöltés ideje: 2024. október 29.

1. ábra

A GDP-arányos kereskedelem a nyugat-balkáni országokban 2010 és 2023 között

Forrás: Világbank

4.2. Országprofilok

Ebben a fejezetben bemutatom, hogy miként alakult az egyes partnerek aránya az egyes országok külkereskedelmében (a részletes ábrázolást lásd a 2. ábrán).

4.2.1. Albánia

Albánia legfontosabb kereskedelmi partnere – a régióhoz hasonlóan – az Európai Unió. Az EU részaránya különösen domináns az export esetében, amely a teljes vizsgált időszakban meghaladta a 70 százalékot és az évek során többé-kevésbé állandó maradt. Ez kevésbé igaz az importra, amelyet az elmúlt évtizedben csökkenő trend jellemzett, majd az EU részaránya 2022-re történelmi mélypontra, 51,5 százalékra csökkent (szemben a 2010-es 68,5 százalékkal). Ez a visszaesés atipikusnak tekinthető a Nyugat-Balkán többi országhoz viszonyítva. Albánia elsődleges kereskedelmi partnere az EU-n belül – földrajzi és történelmi közelsége miatt – Olaszország, amely az ország EU-val folytatott kereskedelmének több mint felét adja. A többi nyugat-balkáni országba (különösen Koszovóba) irányuló export 2010-től kezdődően növekvő trendet mutatott, 2023-ban elérte a 18,8 százalékos történelmi csúcst, ami az elmélyülő regionális integráció jele. A NyB5-ből származó import a kínaihoz hasonlóan jelentősen alacsonyabb (6 és 9 százalék között ingadozott az elemzett időszakban). A Törökországba irányuló export számottevően csökkent az elmúlt évtizedben, míg a török import nőtt, ezzel 2023-ra Törökország lett Albánia második legnagyobb importpartnere (az összimport 12,0 százalékaival). A kereskedelem

más meghatározó geopolitikai szereplőkkel (mint például az Egyesült Államokkal és Oroszországgal, valamint a Kínába irányuló import) igen mérsékelt (a teljes kereskedelem legfeljebb 2,5 százalékát teszi ki).

4.2.2. Bosznia-Hercegovina

A 2010 és 2023 közötti időszakban az EU részaránya a boszniai kereskedelemben mindig jelentősen meghaladta az 50 százalékot (a teljes import 60, a teljes export 70 százaléka körül ingadozott). Ellentétben a Nyugat-Balkán más országaival, az EU-val folytatott kereskedelem részaránya nem csökkent az elmúlt évtizedben (sőt, az exportoldalon mérsékelt növekedés volt megfigyelhető). A főbb uniós gazdaságok (különösen Németország és Olaszország) mellett intenzív a kereskedelem az egykori jugoszláv EU-tagállamokkal (Horvátországgal és Szlovéniával) is. A boszniai export jelentős és stabil hányada (14–20 százaléka) a többi nyugat-balkáni országba (különösen Szerbiába és kisebb mértékben Montenegróba) áramlik. Az import tekintetében az EU-t a nyugat-balkáni országok (főleg Szerbia) követik állandó, azonban kisebb (10–13 százalékos) részarányukkal. Az import terén Kína és Törökország is megduplázta részarányát 2010 és 2022 között (ezzel 8,1, illetve 5,8 százalékot érve el); míg az orosz import jelentősen visszaesett (a 2010-es 8,4 százalékos értékről 2022-re 2,3 százalékra csökkent).

4.2.3. Koszovó

A vizsgált országok közül Koszovó kereskedik a legkisebb mértékben az EU-val. Az EU-ból származó import következetesen 40–45 százalékot tesz ki, míg az oda irányuló export részaránya harmadával csökkent 2010 (45,2%) és 2023 (32,3%) között. Ezzel szemben a többi nyugat-balkáni országgal folytatott kereskedelem részaránya kiemelkedően magas. A NyB5 országok (és különösen Albánia és Észak-Macedónia) aránya az exportban jelentősen nőtt, a 2010-ben mért 22,6 százalékról 2023-ra 39,8 százalékra. Ezzel szemben Koszovó importjában a régió, különösen Szerbia és Észak-Macedónia, aránya csökkent (a 2010-es 34,4 százalékról 2022-ben 17,7 százalékra). A földrajzi közelség tehát fontos szerepet játszik Koszovó Nyugat-Balkánon belüli kereskedelmében (szemben *Kaloyanchev et al. 2018* megállapításaival). Az Egyesült Államok részaránya a külkereskedelemben Koszovó esetében a legnagyobb: 2023-ban a koszovói export 12,3 százaléka irányult az Egyesült Államokba (ez viszonylag új jelenség: 2019-ig az arány elhanyagolható volt). Az importot tekintve Törökország szerepe számottevő: a török részarány 2022-ben 14,9 százalék volt (az érték 12 év alatt megduplázódott). Oroszország aránya elhanyagolható, a Kínával folytatott kereskedelem pedig az import felé tolódott el, állandó részesedést fenntartva.

4.2.4. Montenegró

Az EU részaránya a montenegrói kereskedelemben alacsonyabb a legtöbb nyugat-balkáni országhoz képest: a legfontosabb EU-s partnerek közé tartozik Németország, Olaszország és Szlovénia. Az EU-import aránya 45 százalék körül ingadozott, míg az export aránya csökkent a 2010-es évek elején, majd 30 és 35

százalék közötti sávban stabilizálódott. Koszovóhoz hasonlóan a nyugat-balkáni régión belüli kereskedelem a montenegrói kereskedelemben is igen magas részt tesz ki, az exportban növekvő (míg 2010-ben 38,1%, 2023-ban már 48,0%), az importban csökkenő aránnyal (míg 2010-ben 36,5%, 2022-ben már csak 26,1%). Montenegró az összes régiós országgal folytat kereskedelmet, a legfontosabb partner Szerbia. A kínai import aránya mintegy 10 százalék körül ingadozik (a Kínába irányuló export nem számottevő), míg más partnerek aránya jellemzően mérsékelt maradt.

4.2.5. Észak-Macedónia

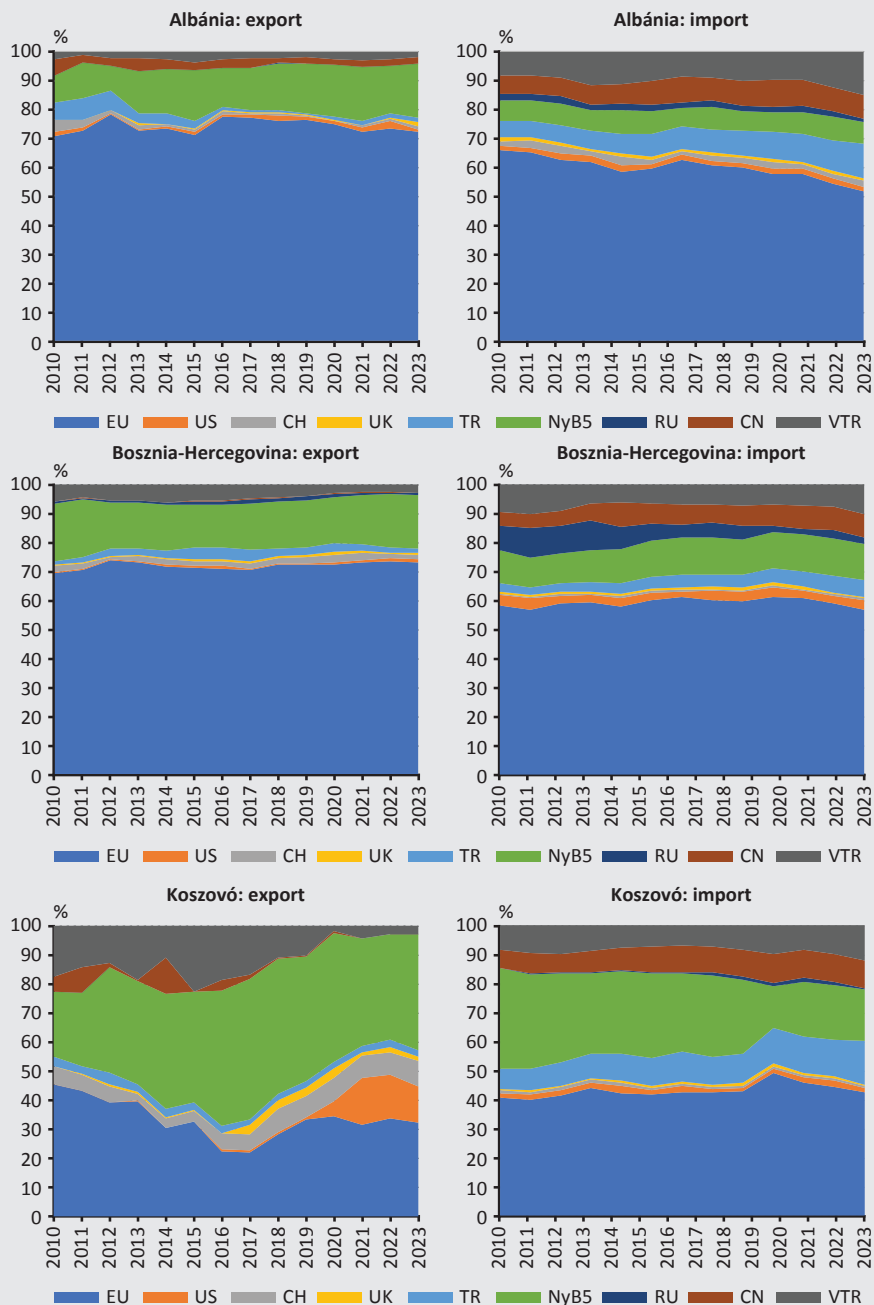
Több nyugat-balkáni országgal ellentétben az EU részaránya az észak-macedóniai exportban jelentős növekedést mutatott az elmúlt évtizedben (2010-ben 68,0 százalék volt, amely 2023-ra 77,3 százalékra nőtt), ezzel az ország szorosan integrálódott az európai értékláncokba. Az EU aránya azonban az importban némiképp csökkent (2010-ben 50,0%, 2022-ben 45,5%). Az uniós export növekvő aránya a Nyugat-Balkánon belüli export arányának csökkenésével párhuzamosan történt: Albánia mellett Észak-Macedónia a legkevésbé integrált a régióval folytatott kereskedelemben (2022-ben az export 12,0 százaléka, az import 8,6 százaléka). Míg az észak-macedóniai export mintegy kilenctizedét ez a két csoport teszi ki, addig az import szerkezete némileg változatosabb. A kínai és török import részaránya mérsékelt növekedést mutatott az elmúlt évtized során (2022-re 8,8 százalékra, illetve 6,3 százalékra nőtt). Ezenfelül az orosz import részaránya 2010 (10,1%) és 2022 (3,5%) között számottevően, csaknem harmadára csökkent (a csökkenés nem hozható összefüggésbe az orosz-ukrán háborúval, mivel már a 2010-es évek elején végbement). Az Egyesült Királyság is jelentős szerepet játszik az észak-macedóniai importban, részaránya meghaladja a 10 százalékot (amely jelentős növekedést mutatott az elmúlt évtizedben).

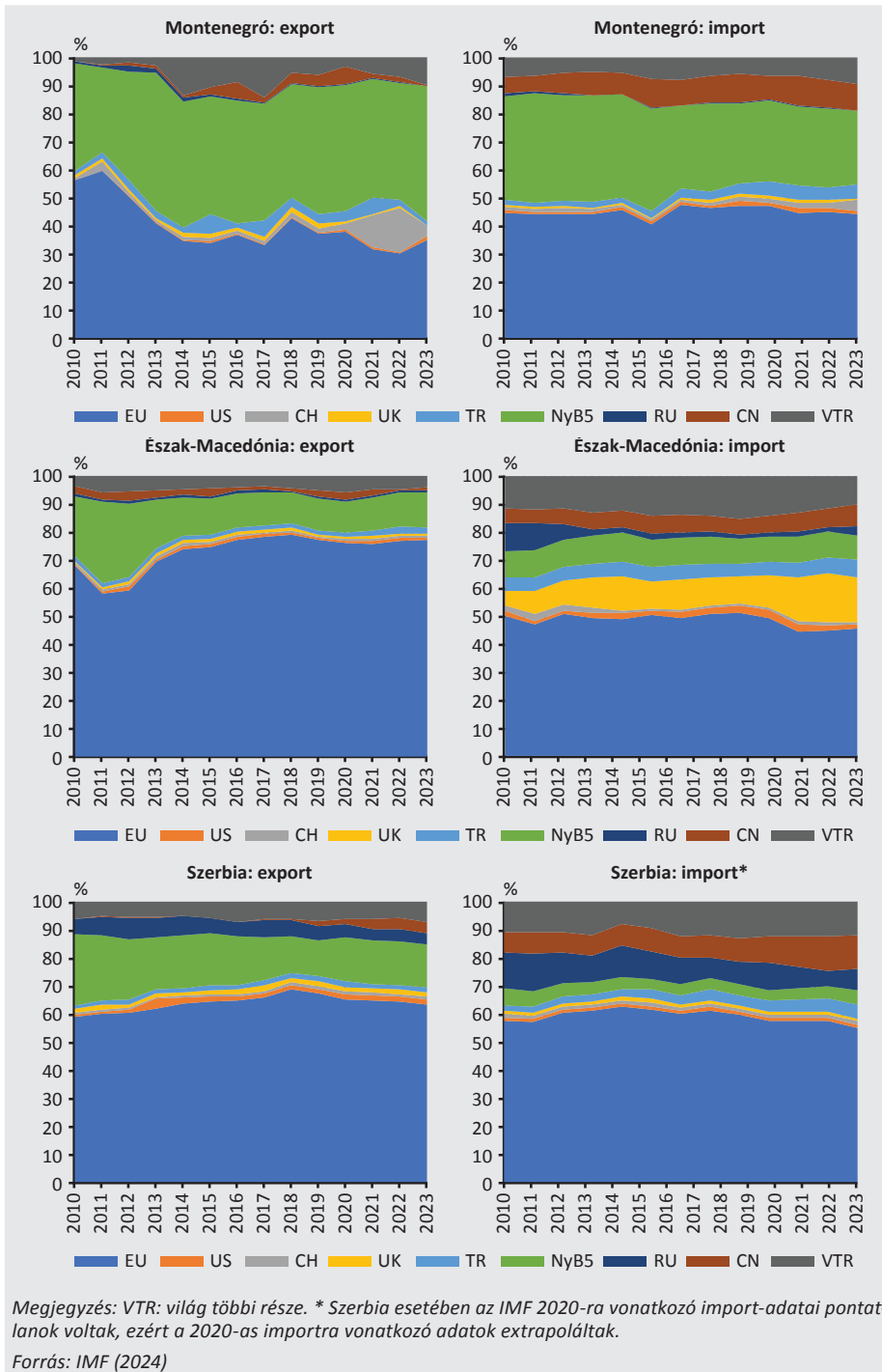
4.2.6. Szerbia

Az EU-s és a Nyugat-Balkánon belüli kereskedelem a szerbiai export négyötödét teszi ki, az előbbi enyhén növekedett (2010-ben 58,9%, 2023-ban 63,2%), az utóbbi pedig csökkenő trendet mutat (2010-ben 25,5%, 2023-ban 15,3%). Szerbia importszerkezete ennél diverzifikáltabb. Bár az EU továbbra is Szerbia importjának legfontosabb forrása, részaránya valamelyest csökkent (a 2010-es 57,3 százalékról 2022-es 54,9 százalékra). Emellett más jelentős geopolitikai szereplők is egyre hangsúlyosabb szerepet töltenek be Szerbia importstruktúrájában. 2010 és 2022 között a Kínából és Törökországból származó import aránya jelentősen megnőtt (7,2 százalékról 12,1 százalékra, illetve 1,9 százalékról 5,2 százalékra), ezzel párhuzamosan az orosz import aránya lényegesen csökkent (12,9 százalékról 7,5 százalékra). A többi vizsgált nyugat-balkáni országhoz képest alacsony a régióból származó behozatal aránya (3,7 és 5,9 százalék között ingadozik). Így Szerbia mint a Nyugat-Balkán legnagyobb gazdasága, egyúttal a térség leginkább globális orientációjú országa is. A szerbiai importszerkezet ugyan nem vált diverzifikáltabbá, ugyanakkor az elmúlt évtized geopolitikai változásaival párhuzamosan a nem-nyugati import ártrendeződése ment végbe.

2. ábra

Országprofilok: nemzetközi kereskedelem partnerek szerinti bontásban (export/import arányában)

4.3. A kereskedelmi integráció és a geopolitikai kérdések általános értékelése a Nyugat-Balkánon

Az egyes országprofilok bemutatását követően e fejezetben a Nyugat-Balkán egészére jellemző kereskedelmi struktúrákat és trendeket elemzem. Az adatokból három fő következtetés vonható le.

Először is, az egyes gazdaságok mérete bizonyos fokig befolyásolja az adott ország kereskedelmi orientációját. A legkisebb országok (azaz Koszovó és Montenegró) mutatják a legnagyobb fokú regionális integrációt (azaz az ő esetükben képviseli a legnagyobb arányt a kereskedelem a másik öt nyugat-balkáni országgal). Ez a jelenség – a piacméret mellett – történelmi tényezőkkel is magyarázható: ez a két ország nyilvánította ki utoljára függetlenségét Szerbiától (Montenegró 2006-ban, Koszovó pedig 2008-ban). Ezzel szemben a nagyobb gazdaságok jellemzően diverzifikáltak, valamint nyitottabbak a nem nyugati partnerekkel folytatott kereskedelemre.

Másodszor, annak ellenére, hogy egyre több aggodalom merül fel a Nyugat-Balkán külpolitikájának kelet felé fordulása miatt, az Európai Unió továbbra is valamennyi régiós ország fő kereskedelmi partnere. (Az egyetlen kivétel Koszovó, mely esetében a 2020-as évekre a régión belülré irányuló export meghaladta az EU-ba irányulót. Ugyanakkor a nyugati partnerek részesedése, azaz az EU és az Egyesült Államok együttesen meghaladja a Nyugat-Balkán részarányát.) Annak ellenére, hogy bizonyos esetekben megfigyelhető az EU-val folytatott kereskedelem arányának csökkenése, az Európai Unió továbbra is az elsődleges kereskedelmi partner, illetve bizonyos esetekben kereskedelmi részarányában még növekedés is megfigyelhető (ezek az eredmények összhangban vannak *Ginter – Hildebrandt (2024)* eredményeivel, miszerint az FDI-állományban való részarány hasonló szerkezetű). A vizsgált országok második legfontosabb partnercsoportja a Nyugat-Balkán másik öt országa. Így a nyugat-balkáni országok kereskedelmét elsősorban a regionális integráció jellemzi: egyrészt az EU-értékláncokba való bekapcsolódás révén, másrészt pedig helyi, regionális szinten.

Harmadszor, összhangban az EU kereskedelmi részarányával, valamint a régión belüli kereskedelem fontosságával, a térség országai és a többi globális geopolitikai szereplő (azaz az Egyesült Államok, Kína és Oroszország) közötti kereskedelem alacsonyabb volumenű, és aszimmetrikus, főként az importra összpontosul. A Kínából származó import jelentős részesedést tesz ki valamennyi ország kereskedelmi portfóliójában – ezt leszámítva azonban a globális geopolitikai nagyhatalmakkal folytatott kereskedelem nem játszik meghatározó szerepet. Bizonyos szövetségek azonban tükröződnek a kereskedelmi struktúrában, forgalomban is, mint például a Koszovóból az Egyesült Államokba irányuló növekvő exportban, illetve a mérsékelt, ám tartós kereskedelemben Szerbia és Bosznia-Hercegovina, illetve Oroszország között. Továbbá, a földrajzi közelség fontosabb a globális geopolitikai hatalmi pozíciónál: a közeli Törökország a (főleg a déli) régiós országokba irányuló import fontos forrása. Mindezek alátámasztják *Kaloyanchev et al. (2018)* megállapításait.

4.4. A Nyugat-Balkán geoökonómiai fragmentációjának általános értékelése

A nyugat-balkáni országok geoökonómiai fragmentációjának felméréséhez kiszámítottam a kereskedelmi partnerek (vagy partnercsoportok) részarányai közötti időbeli eltéréseket. Az 1. és 2. táblázat mutatja be ezeket a differenciákat, amelyeket a minta időbeli végpontjai között számítottam, azaz 2010 és 2022 vagy 2023 között, az adatok rendelkezésére állásától függően. A táblázatok ezenkívül elkülönítik az egyes – általános vélekedés szerint kialakulóban lévő – geopolitikai tömböket (Nyugat: EU, Egyesült Államok, Svájc és az Egyesült Királyság, Kelet: Oroszország és Kína, valamint Semleges blokk: Törökország és a világ többi része, mivel a Nyugat Balkán a jelen elemzés alanya, ezért nem tartozik a három tömb egyikébe sem.)

Az export tekintetében a nyugat-balkáni országok változatlanul a nyugati blokkhoz igazodnak (és annak tagjaival kereskednek). Néhány kiugró érték felmerül mind a pozitív, mind pedig a negatív irányban. Míg a legkisebb országok (azaz a 2000-es években függetlenségüket kikiáltó Koszovó és Montenegró) EU-s kereskedelmi részaránya jelentős csökkenést mutat, addig a másik négy országból az EU-ba irányuló export jelentős növekedést mutat. Ez utóbbi növekedés Észak-Macedóniában és Szerbiában a legszembetűnőbb. Az egyéb nyugati országok részaránya állandó maradt az elmúlt évtized során, míg a Koszovóból az Egyesült Államokba irányuló export jelentősen megnőtt. A keleti blokkba irányuló exportot illetően nem láthatók a fragmentációra utaló egyértelmű jelek. Az Oroszországba irányuló export mindig is elhanyagolható mértékű volt (és nem is növekedett), a kínai export pedig vagy csökkent (Albánia, Koszovó) vagy kis mértékben növekedett (Szerbia). A semleges blokkba irányuló exportot általában csökkenő trend jellemzi. A régió belüli integráció vegyes képet mutat: Albánia, Koszovó és Montenegró esetében jelentősen nőtt az export, míg Észak-Macedóniában és Szerbiában számottevő csökkenés figyelhető meg (1. táblázat).

Az import is hasonló képet mutat, ugyanakkor egyes eltérések felfedezhetők. A nyugatról származó import nagyjából állandó szinten maradt az elmúlt tizenkét évben (Albánia kivételével, ahol erősen csökkent az EU-ból származó behozatal). Ezzel szemben a keleti blokkból származó import szerkezete jelentősen megváltozott. A korábban Oroszországgal kereskedő nyugat-balkáni országok (főként a szláv országok – Bosznia-Hercegovina, Észak-Macedónia és Szerbia) esetében az Oroszországból származó import jelentősen csökkent. Ez ugyanakkor nem az orosz-ukrán háborús helyzet eszkalációja nyomán bevezetett 2022-es szankciók eredménye, hanem egy 2010-től kezdődő fokozatos csökkenő trend. Ezzel szemben a Kínából származó import valamennyi régiós ország (különösen Szerbia) esetében nőtt az elmúlt tizenkét év során. Így vegyes következtetések vonhatók le az import fragmentációját és a jelentős keleti geopolitikai szereplőktől való függetlenedést illetően. A semleges blokk esetében a Törökországból származó import nőtt jelentősen. A nyugat-balkáni országok import-részaránya nem változott, a két legkisebb ország (Koszovó és Montenegró) esetében pedig jelentősen csökkent.

1. táblázat

Hőtévkép: az egyes exportpartnerek részarányának százalékpontos változása 2010 és 2023 között

Export	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Kosзовó	Montenegró	Észak-Macedónia	Szerbia
Európai Unió	1,50	3,61	-13,12	-21,25	9,27	4,32
Egyesült Államok	-0,46	0,96	12,28	1,30	0,13	1,09
Svájc	-3,24	-0,68	2,78	3,01	0,35	0,25
Egyesült Királyság	1,37	0,03	1,14	1,14	0,13	-0,08
Oroszország	0,02	0,07	0,00	-0,50	-0,34	-1,59
Kína	-3,29	0,11	-4,84	0,32	-1,61	3,88
Törökország	-4,34	0,42	-0,80	-0,19	0,52	1,04
Világ többi része	-1,04	-3,19	-14,68	8,50	0,54	1,28
Nyugat-Balkán (NyB5)	9,47	-1,32	17,23	9,94	-9,00	-10,19

Forrás: Az IMF adatai alapján számítva

2. táblázat

Hőtévkép: az egyes importpartnerek részarányának százalékpontos változása 2010 és 2022 között

Import	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Kosзовó	Montenegró	Észak-Macedónia	Szerbia
Európai Unió	-14,26	-1,43	2,09	-0,39	-4,53	-2,49
Egyesült Államok	-0,18	-0,11	-0,37	0,10	-0,45	-0,33
Svájc	0,78	-0,10	-0,26	2,65	-0,76	0,26
Egyesült Királyság	-0,70	-0,19	-0,09	-0,16	10,63	-0,33
Oroszország	-1,07	-6,13	0,36	-0,99	-6,68	-5,40
Kína	1,74	3,46	3,44	3,61	2,52	4,92
Törökország	6,32	3,17	7,96	3,03	1,57	3,24
Világ többi része	6,72	0,58	3,61	2,57	-1,51	1,01
Nyugat-Balkán (NyB5)	0,64	0,75	-16,74	-10,43	-0,80	-0,88

Forrás: Az IMF adatai alapján számítva

Összefoglalva, a kereskedelmi adatok alapján nem azonosíthatóak a geoökonómiai fragmentáció egyértelmű jelei a Nyugat-Balkánban: amíg a régió minimalizálta kereskedelmi kapcsolatait Oroszországgal, addig a Kínával folytatott kereskedelem jelentősen nőtt. Ezenfelül a nyugati tömbbel való kereskedelem sem nőtt számottevően. Általánosságban elmondható, hogy a főbb kereskedelmi partnerek nem változtak (azaz az Európai Unió és a régiós országok), amelyet a földrajzi közelség és a kulturális, történelmi és gazdasági kapcsolatok határoznak meg (a régiós országokban nagyon hasonló folyamatok mennek végbe a külföldi működőtőke-befektetések terén is; lásd *Ginter – Hildebrandt 2024*).

5. Következtetések

A jelen tanulmányban a nyugat-balkáni országok 2010 és 2023 közötti kereskedelmi adatait elemeztem. Eredményeim szerint a vizsgált országok kereskedelmi partnereinek szerkezete viszonylag stabil maradt az elmúlt tizenhárom év során. A régió fő kereskedelmi partnere továbbra is az Európai Unió (bár az EU-s részarány néhány esetben némileg csökkenő trendet mutat). A régión belüli kereskedelem is fontos szerepet játszik. Az Egyesült Államokkal folytatott kereskedelem mérsékelte, míg a nagy, nem nyugati geopolitikai szereplőkkel (Oroszországgal, és különösen Kínával és Törökországgal) folytatott kereskedelem elsősorban az importoldalon zajlik – részarányuk pedig kisebb, mint az EU és a régió (NyB5) esetében. Az Oroszországgal folytatott kereskedelem jelentősen csökkent az elmúlt évtized során, helyette Kína és Törökország vált partnerré. A nyugat-balkáni országok kereskedelmét így inkább a regionális (Nyugat-Balkán és EU-szintű) integráció határozza meg, mint a globális geopolitikai szereplők érdekeltségei. Ezenkívül kevés bizonyítékot találtam a Nyugat-Balkán fragmentációjára vonatkozóan: a nyugati blokkal folytatott kereskedelem stabil maradt (nem nőtt és nem is csökkent), míg a keleti blokk esetében vegyesek az eredmények (Oroszországgal csökkent a kereskedelem, de a kínai import jelentős növekedést mutatott).

A jelen tanulmány általában véve alátámasztja a geoökonómiai fragmentációval kapcsolatos korábbi megállapításokat (például *Kaaresvirta et al. 2023; Ginter – Tischler 2024; Ginter – Hildebrandt 2024*): ez idáig nem, vagy csak kis mértékben fedezhetőek fel a fragmentáció jelei Európa feltörekvő régióiban, beleértve a Nyugat-Balkánt is. Mindez többféleképpen is indokolható. Mivel a geoökonómiai fragmentáció jelensége viszonylag újkeletű, a gazdaságoknak időre van szükségük az alkalmazkodásra. Nem gazdasági szükségszerűség azonban az értékláncok átrendezése az új geopolitikai realitásokhoz igazodva: ahogy már korábban említettem, a fragmentáció fő hajtóereje állami és vállalati szintű döntésekben keresendő. Így nem feltétlenül mondható el, hogy az európai periféria kis, nyitott gazdaságai osztoznak a globális geopolitikai szereplők fragmentációra irányuló törekvéseiben. Ez a megfigyelés különösen megfontolandó, ha elfogadjuk *Javorcik et al. (2023)* feltevését, miszerint a feltörekvő régiók számára előnyös lehet egy elköteleződés nélküli (kereskedelmi)

politika alkalmazása. A Nyugat-Balkán országai haszonélvezői lehetnek a reshoring és friendshoring tendenciáknak a viszonylagos geopolitikai igazodásuk, valamint a magas hozzáadott értékű globális értéklánc-szegmensekhez való földrajzi közelségük miatt – még akkor is, ha kereskedelempolitikájuk nem teljesen illeszkedik ezekhez.

Célkitűzésem szerint eredményeimmel hozzá kívántam járulni a geoökonómiai fragmentációval foglalkozó szakirodalomhoz, az elemzést kiterjesztve egy korábban nem vizsgált régióra. Ezzel részletes képet alkottam az egyes nyugat-balkáni országok kereskedelmi partnereiről, időben kiterjesztve *Kaloyanchev et al. (2018)* mintáját. Ezenfelül leíró elemzés segítségével vizsgáltam a hat régiós ország (potenciális) geoökonómiai fragmentációját. Fontos hangsúlyozni, hogy a geoökonómiai fragmentációt kizárólag a kereskedelem terén elemeztem. Ugyan a kereskedelem jó közelítést nyújthat a fragmentáció mérésére, más határokon átnyúló folyamatok (pl. FDI vagy migráció) is fontos tényezők. *Ginter – Hildebrandt (2024)* a közelmúltban vizsgálta az FDI geopolitikai vonatkozásait a nyugat-balkáni térségben, a jövőbeli kutatásokban előnyös lehet egyéb, a fragmentációt mérő proxyváltozókra is fókuszálni. Ezenkívül további kutatások szükségesek a kereskedelmet befolyásoló egyéb tényezők vizsgálatára (például a szabadkereskedelmi megállapodások és az EU-s integrációs folyamatok tekintetében). Végül, de nem utolsósorban, mint fentebb olvasható, a geoökonómiai fragmentáció viszonylag új jelenség. Így a minta időbeli kiterjesztése és a jövőben újra elvégzett vizsgálat további betekintést nyújthat a folyamatokba.

Felhasznált irodalom

- Abeliansky, A. – Belabed, C.A. – Mayrhuber, J. (2023): *Enjoy the silence? (De)globalization and cross-border investment – a gravity approach*. OeNB Bulletin, 2024/Q2: 60–81. <https://www.oenb.at/en/Publications/Economics/bulletin/2024/q2-2024.html>
- Aiyar, S. – Ilyina, A. (2023): *Goeconomic fragmentation: An overview*. In: Aiyar, S. – Presbitero, A. F. – Ruta, M. (eds.): *Goeconomic Fragmentation – The Economic Risks from a Fractured World Economy*. Centre for Economic Policy Research, Paris, pp. 9–18.
- Aiyar, S. – Ohnsorge, F. (2024): *Goeconomic Fragmentation and „Connector” Countries*. MPRA Paper No. 121726. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/121726/>
- Alvarez, J. – Andaloussi, M.B. – Maggi, C. – Sollaci, A. – Stuermer, M. – Topalova, P. (2023): *Goeconomic fragmentation and commodity markets*. IMF Working Paper No. 2023/201. <https://doi.org/10.5089/9798400252426.001>
- Barisitz, S. (2024): *Downsized, restructured and greener (2019-23): A new era for China's New Silk Road?* OeNB Occasional Paper, 2024/4. https://www.oenb.at/dam/jcr:acdfb086-d2e4-4b74-a495-4367e6c3fdd6/occasional_paper_no-4.pdf

- Baur, A. – Dorn, F. – Flach, L. – Fuest, C. (2023): *Rethinking geoeconomics: Trade policy scenarios for Europe's economy*. EconPol Policy Report, No. 44, CESifo GmbH, Munich. https://www.econpol.eu/publications/policy_report_44/rethinking-geoeconomics
- Blanga-Gubbay, M. – Rubínová, S. (2023): *Is the global economy fragmenting?*. WTO Staff Working Paper, No. ERSD-2023-10, World Trade Organization (WTO), Geneva. https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd202310_e.htm
- Bosone, C. – Dautović E. – Fidora M. – Stamato G. (2024): *How geopolitics is changing trade*. In: ECB Economic Bulletin, 2024/2. https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2024/html/ecb.ebbox202402_02~c81f58179e.en.html
- Campos, R.G. – Estefanía-Flores, J. – Furceri, D. – Timini, J. (2023): *Geopolitical fragmentation and trade*. Journal of Comparative Economics, 51(4): 1289–1315. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.06.008>
- Ginter, T. – Hildebrandt, A. (2024): *Geopolitical shifts in the Western Balkans: where is FDI coming from?*. OeNB Report 2024/21: Economic trends in EU Candidates and Russia. <https://www.oenb.at/Publikationen/Volkswirtschaft/reports/2024/report-2024-21-economic-trends-in-cesee/html-version.html>
- Ginter Tamás – Tischler Patrik (2024): *Deglobalizációs és blokkosodási folyamatok a visegrádi országokban a polikrízis nyomán*. Hitelintézeti Szemle, 23(2): 56–82. <https://doi.org/10.25201/HSZ.23.2.56>
- Gopinath, M.G. – Gourinchas, P.O. – Presbitero, A.F. – Topalova, P. (2024): *Changing global linkages: a new cold war?* IMF Working Paper No. 2024/76. <https://doi.org/10.5089/9798400272745.001>
- Hake, M. – Radzyner, A. (2019): *Western Balkans: Growing economic ties with Turkey, Russia and China*. BOFIT Policy Brief No. 1/2019. <https://publications.bof.fi/handle/10024/44871>
- Hakobyan, S. – Meleshchuk, S. – Zymek, R. (2023): *Divided We Fall: Differential Exposure to Geopolitical Fragmentation in Trade*. IMF Working Paper No. 2023/270. <https://doi.org/10.5089/9798400262302.001>
- Halmi Péter (2023): *Globalizáció versus deglobalizáció*. Hitelintézeti Szemle, 22(2): 5–24. <https://doi.org/10.25201/HSZ.22.2.5>
- IMF (2023): *Geoeconomic fragmentation and foreign direct investment*. In: World Economic Outlook, April 2023: A Rocky Recovery, Chapter 4. USA: International Monetary Fund. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9798400224119/CH004.xml>
- Javorcik, B. – Kitzmueller, L. – Schweiger, H. – Yıldırım, M.A. (2023): *Economic Costs of Friend-Shoring*. CID Faculty Working Paper Series 422, Harvard University, Cambridge, MA. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4696010>

- Jovanović, B. – Zlatanović, A. – Kluge, S. – Zec, A. – Ibrahim, M. – Brašanac, M. – Vasić, J. – Šelmić, R. – Mima, R. – Manova Stavreska, A. – Nikolova, S. – Rajič, A. – Alihodžić, B. – Lalović, O. – Tomić, V. – Čulafić, B. (2024): *Transforming the Western Balkans through Near-shoring and Decarbonisation*. wiiw Joint Study No. 2024/10, Vienna Institute for International Economic Studies. <https://wiiw.ac.at/transforming-the-western-balkans-through-near-shoring-and-decarbonisation-p-6999.html>
- Kaarevirta, J. – Kerola, E. – Nuutilainen, R. (2023): *Do international investment and trade flows show any signs of fragmentation?*. BOFIT Policy Brief 2023 No. 12. <https://publications.bof.fi/bitstream/handle/10024/53083/bpb1223.pdf?sequence=1>
- Kaloyanchev, P. – Kusen, I. – Mouzakis, A. (2018): *Untapped potential: Intra-regional trade in the Western Balkans*. European Economy Discussion Paper No. 2018/080. Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission. https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2018-05/dp080_western_balkans.pdf
- Maihold, G. (2022): *A New Geopolitics of Supply Chains: The Rise of Friend-Shoring*. SWP Comment, 45/2022. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik – SWP – Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. <https://doi.org/10.18449/2022C45>
- Norring, A. (2024): *The economic effects of geoeconomic fragmentation*. BOFIT Policy Brief 2024 No. 8. <https://publications.bof.fi/handle/10024/53827?show=full>
- Reményi Péter – Csapó Dániel Gábor (2021): *A szállítási infrastruktúra fejlesztése és a geopolitika összefüggései a Nyugat-Balkánon*. Földrajzi Közlemények, 145(1): 17–31. <https://doi.org/10.32643/fk.145.1.2>
- Stanicek, B. – Caprile, A. (2023): *Russia and the Western Balkans: Geopolitical Confrontation, Economic Influence and Political Interference*. European Parliament. European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)747096](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)747096)
- Zarić, I. – Budimir, Ž. (2022): *The great powers' geopolitical competition over the Balkans – the influence of the Ukrainian crisis*. Review of International Affairs, 73(1186): 79–104. https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2022.73.1186.4